

28

Peter Smeets
Landschapsdialoog
als praktijk van
ruimtelijke
ontwikkelings-
politiek

Literatuur Bakema, A. H., R. G. W. Dood, et al. (1999). *Eindrapport; pilotproject meervoudig ruimtegebruik Zuid-West Nederland*, Ministerie van Verkeer en Waterstaat Directoriaal-Generaal Rijkswaterstaat, Den Haag; Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, Bilthoven; Overlegorgaan voor Vastgoedinformatie; Dienst Landbouwkundig Onderzoek, p. 48. Wageningen | Covey, S. R. (2000). *De zeven eigenschappen van effectiefliderschap*. Uitgeverij Contact, Amsterdam/ Antwerpen | Dammers, E., F. Verwest, et al. (2004). *Ontwikkelingsplanologie. Lessen uit en voor de praktijk*. Den Haag, Rotterdam, Ruimtelijk Planbureau, NAI Uitgevers | Dirx, G. H. P. r., M. Jacobs, et al. (2001). *Kubieke Landschappen kennen geen grenzen. Jaarboek Alterra 2000*. Alterra, Wageningen | Dumont, M. J., R. Groot, et al. (2003). *Nieuwe bruggen naar de toekomst. Weergave van een speurtocht naar nieuwe perspectieven voor het Gelders landelijk gebied*. Alterra, Wageningen | Goedman, J., D. Langendijk, et al. (2002). *Zee en Land; meervoudig benut; beknopt projectverslag*, p. 12. Alterra, Wageningen | Gordijn, F. (2004). *Communities of Practice als Managementinstrument: Over de meerwaarde en het faciliteren van CoP's*, p. 107. Communicatie en Innovatie Studie, Wageningen Universiteit, Wageningen | Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster (2000). *Initiëren van Systeeminnovaties*, p. 48. Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster, Den Haag | Jacobs, M. (2002). *Landschap 3*. Expertisecentrum Landschapsbeleving, Alterra, Wageningen | Jacobs, M. (2004). *Metropolitan matterscape, powerscape and mindscape. Planning Metropolitan Landscapes. Concepts, Demands, Approaches*. G. Tress, B. Tress, W. B. Harms, P. J. A. M. Smeets and A. Van der Valk. Wageningen: 26-39 | Kersten, P. and R. Kranendonk (2002). *CoP op Alterra; 'Use the world around as a learning resource and be a learning resource for the world'*, p. 152. Alterra, Wageningen | Mansfelt, M., M. Pleijte, et al. (2003). *De regiodialoog als methode voor vernieuwende gebiedsontwikkeling. De casus Noord-Limburg*. Bestuurskunde 12 (6), pp. 262-273 | Smeets, P. J. A. M. (2002). *Agriculture in the North West European Delta Metropolis*. Frontis Workshop on Cultural Landscapes, Wageningen | Smeets, P. J. A. M., W. B. Harms, et al. (2004). *Metropolitan Delta Landscapes. Planning Metropolitan Landscapes. Concepts, Demands, Approaches*. G. Tress, B. Tress, W. B. Harms, P. J. A. M. Smeets and A. Van der Valk, pp. 103-114. Wageningen | Smeets, P. J. A. M. and M. J. M. Van Mansfeld (2002). *The Landscape Dialogue: Interactive planning as a way to sustainable land use in metropolitan areas. Cases from Northwestern Europe. The International Engineering Consultancy Forum on Sustainable development of Shanghai*. Shanghai Investment Consulting Corporation, Shanghai | Tress, G., B. Tress, et al. (2003). *From tacit to explicit knowledge in integrative and participatory research*. Alterra, Wageningen | van Mansfeld, M. J. M., M. Pleijte, et al. (2003). *De Regiodialoog als methode voor vernieuwende gebiedsontwikkeling*. In: *Bestuurskunde* 12 (6): pp. 262-273 | Van Mansfeld, M. J. M., A. Wintjes, et al. (2003). *Regiodialoog: Naar een systeeminnovatie in de praktijk*. Alterra, Wageningen | Wenger, E. and W. Snyder (2000). *Communities of Practice: The Organizational Frontier*. Harvard Business Review | Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (1998). *Ruimtelijke ontwikkelingspolitiek*. WRR, Den Haag | Wijermans, M. (2000). *Duurzame Open ruimte in Noordwest Europa; een zaak van identiteit*, p. 96. SOS projectgroep, Amsterdam | Wijermans, M. P. and M. J. M. van Mansfeld (2000). *Ruimtelijke patronen en processen in Noordwest Europa. Notie van ruimte, op weg naar de vijfde Nota ruimtelijke ordening*. Parlementaire werkgroep Vijfde Nota ruimtelijke ordening 1999-2000, nr 3 (Eds), pp. 433-451. Sdu Uitgevers, Den Haag

Ik bepleit landschapsdialogen. Met vallen en opstaan hebben we in de afgelopen jaren een werkwijze ontwikkeld die succesvol is in het genereren van samenhangende ontwikkelingen, acties en projecten in gebieden (Smeets and Van Mansfeld 2002; Mansfeld, Pleijte et al. 2003; van Mansfeld, Pleijte et al. 2003; Van Mansfeld, Wintjes et al. 2003). Samen voldoen ze aan de toets van ruimtelijke ontwikkelingspolitiek (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid 1998; Dammers, Verwest et al. 2004). Dit essay beschrijft een receptuur met de belangrijkste ingrediënten en processtappen.

Landschap als binding | Het landschap is het uitgangspunt van de landschapsdialoog. Het verschaft de binding en de identiteit om mensen te laten samenwerken. Door in een landschap (gebied, regio) te werken voorkomen we gemakkelijke abstracties en sectoraal denken. Een landschap dwingt tot integraliteit (Dirkx, Jacobs et al. 2001).

We definiëren het in drie dimensies. Het ware landschap is de fysieke werkelijkheid, het domein van de natuurwetenschappen, de hardware. Het juiste landschap is de sociale werkelijkheid, het domein van de maatschappijwetenschappen en economie, de orgware. Het waarachtige landschap is de innerlijke werkelijkheid van elk van de betrokken mensen en de communicatie daarover, de software (Dirkx, Jacobs et al. 2001; Jacobs 2002; Jacobs 2004).

De grenzen van ons landschap zijn noodzakelijk vaag. Soms helpt een fysieke waterscheiding of een juridische grens maar deze is makkelijk te overbruggen door een geëngageerde actor aan de overkant die graag mee wil doen. In de centra van het landschap, die vanuit de drie dimensies niet op dezelfde plek hoeven te liggen, is er meer helderheid en duidelijkheid dan aan de randen waar ons landschap vervaagt en er overlap komt.

Ons landschap is permanent in beweging, er is altijd ontwikkeling. Daarom is de landschapsdialoog werken in een rijdende trein, surfen op een golf. Het is belangrijk

onderscheid te maken in de binnenwereld van invloed, die meer of minder onder controle is en de buitenwereld van betrokkenheid, met alle gebeurtenissen die relevant zijn maar waarop we geen invloed hebben (Covey 2000). De landschapsdialoog houdt zich actief bezig met de wereld van invloed en ontwikkelt tegelijkertijd een gezamenlijk inzicht in de wereld van betrokkenheid.

Netwerken als drager Netwerken dragen onze landschappen. Zowel in de fysieke werkelijkheid (voedselwebben, watersystemen, wegen) als op het niveau van mensen en hun organisaties en zodoende ook in de wijze waarop de kennis en de verhalen zijn georganiseerd. Door de netwerken in beeld te brengen ontstaat snel helderheid over hoe ons landschap in elkaar zit.

Netwerken voorkomen de valkuilen van ruimtelijke schaal want ze relativeren ruimtelijke grenzen. In een netwerk kan een kleinschalig verband van individuele mensen met elkaar bestaan maar elk individueel lid of de groep als geheel kan tegelijk knoop in een wereldomspannend netwerk zijn.

Essentieel voor de landschapsdialoog is om in het sociale netwerk van meet af aan de KOMBi partijen te organiseren. Alleen samen komen Kenniswerkers, Overheden, Maatschappelijke groepen, Burgers en Bedrijven tot innovaties. Het proces moet starten met mensen uit al die vier groepen want anders zullen ze later met hindermacht, onwil of 'not invented here'- gedrag het proces ernstig vertragen (Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster, 2000).

De beginfase van een landschapsdialoog bestaat uit informele ontmoetingen in de sociale netwerken om deze netwerken in beeld te krijgen en te definiëren in de wereld van invloed en betrokkenheid en van de netwerken zelf.

Het proces als zekerheid | De inhoud van een landschapsdialoog kan variëren. In veel voorbeelden die we in de afgelopen jaren uitwerkten, domineerde de problematiek van stadslandschappen in een metropolitaine omgeving

(Bakema, Dood et al. 1999; Wijermans and van Mansfeld 2000; Goedman, Langendijk et al. 2002; Smeets 2002; Smeets, Harms et al. 2004). Daarin ging het vooral over verstedelijking, landbouw in transitie, watermanagement en bescherming van biodiversiteit, samen onder hoge ruimtedruk. Maar in elk gebied is de specifieke combinatie van problemen anders.

Voorlopers van de landschapsdialoog speelden zich af in gebieden met onderdruk, waar verstedelijking niet of nauwelijks aan de orde was en landbouw marginaliseerde (Wijermans 2000). De constante factor in de landschapsdialoog is niet de inhoud maar het proces (voor een gedetailleerde beschrijving, zie vooral Van Mansfeld, Wintjes et al. 2003).

Na de informele beginfase, waarin het sociale netwerk van de KOMBI-partijen gestalte krijgt, is een scherpe probleemstelling de eerste expliciete stap. In deze fase werken de verschillende deelnemers vanuit hun eigen individuele probleem in het gebied naar een gezamenlijke probleemdefinitie. Om daar te komen is een zekere relativering van het eigen probleem belangrijk, niet permanent maar om andere partijen ruimte te geven ook hun probleem in de gemeenschappelijke probleemstelling te articuleren. Uiteindelijk is de urgentie van het gezamenlijke probleem een belangrijke drijvende kracht voor de mate van succes van de landschapsdialoog als geheel.

De tweede stap in de landschapsdialoog bestaat uit joint fact finding. Ook hier is de gemeenschappelijkheid andermaal het belangrijkste element. Het gaat er niet alleen om te laten zien wat een bepaalde deelnemer weet maar vooral om te weten wat de anderen weten en om te weten wat de deelnemers samen niet weten.

Joint fact finding gaat erg goed door samen aan toekomstscenario's te werken. In een aantal gevallen (bijv. (Dumont, Groot et al. 2003)) hebben we gewerkt met de backcasting methode van Shell, waarin op basis van twee belangrijke onzekere toekomstverwachtingen in de wereld van betrok-

kenheid (bijvoorbeeld economische groei en overheidssturing) in een assenstelsel vier extreme toekomstverwachtingen kunnen worden gedefinieerd. Door deze voor ons gebied uit te werken ontstaat een beeld van het speelveld waarin we kunnen opereren. Maar het geeft de deelnemers ook goede gelegenheid hun eigen weten en niet weten expliciet te maken. Een andere beproefde methode van Joint fact finding is een analyse van sterktes, zwakten, kansen en bedreigingen voor het gebied uit te voeren, waaruit eveneens toekomststrategieën kunnen worden afgeleid maar ook een beeld over de gezamenlijke kennis naar boven komt. Maar de focus van de landschapsdialoog ligt op de derde fase, de ontwerpfase. Daarin formuleert het samenwerkende netwerk toekomstprojecten in een creatief proces. Dat kunnen projecten zijn waarmee individuele actoren soms al van voor het proces mee bezig waren. Criterium is niet dat ze nieuw zijn maar dat er vanuit de deelnemers energie en betrokkenheid op zit. Vrijwel steeds worden ze in het netwerk verrijkt. Vaak ook ontstaan er volledig nieuwe projecten in nieuwe samenwerkingsverbanden.

Landschapsvisies hebben geen sterke focus in de landschapsdialoog. Visies blijken vaak te vrijblijvend of zijn juist aanleiding om eindeloze intellectuele fijnslijperij aan op te hangen. Projecten dwingen tot concrete stappen en omdat ze in door de verzamelde KOMBi partijen in een gebied naar uitvoering worden gebracht, vindt er en passant een eerste integrale toetsing plaats op haalbaarheid en uitvoerbaarheid. In dit verband gebruiken we vaak de metafoor van het Russisch koor. Daarin ontstaat door het goed afgestemd zingen in een ruimte met goede akoestiek extra muziek in de galm van de ruimte. De partijen die gezongen worden zijn de projecten maar in de muziek klinkt de visie, combinatie van de gecomponeerde partijen en de niet gecomponeerde echo van een harmonieuze uitvoering in een passende ruimte.

Na de ontwerpfase, waarin creativiteit de boventoon voert, komt de landschapsdialoog in de fasen van draagvlak en uit-

voering. Daarin vindt toetsing en aanscherping plaats en worden de projecten via businessplannen en financiering naar daadwerkelijke uitvoering gebracht. Essentieel in deze fasen is dat er nu andere mensen vanuit de deelnemende partijen moeten deelnemen. Creatieve ontwerpers zijn vaak niet goed in het inschatten van het draagvlak voor hun ontwerp en degenen die draagvlak onder een project kunnen aanbrengen zijn weer anderen dan zij die besluiten tot financiering en uitvoering. In de fase van draagvlak vallen projecten af of wordt hun uitvoering uitgesteld. Soms moeten ze grondig worden herontworpen om opnieuw naar uitvoering te worden gebracht.

Criteria voor koershouden | Er zijn verschillende criteria, waaraan ook tijdens de rit, de kwaliteit van de landschapsdialoog kan worden afgemeten. Enkele inhoudelijke criteria zijn generiek, zoals duurzame ontwikkeling. De gang van zaken kan voortdurend getoetst worden op de vraag of de aspecten planet, people en profit voldoende ambitieus worden aangepakt en of zij met elkaar in balans zijn. Maar andere criteria zijn specifiek. Ze zijn af te leiden vanuit de ruimtelijke ontwikkelingspolitiek. Daarin geven immers overheden die opereren op een hoger schaalniveau (Europese Unie, Rijksoverheid) randvoorwaarden aan, waarbinnen een regio zich dient te ontwikkelen. Deze randvoorwaarden zijn deels generiek, bijvoorbeeld het mededingingsbeleid, en deels regiospecifiek, bijvoorbeeld een opgave in waterafvoer voor een regio in het rivierengebied. Maar omdat de landschapsdialoog een proces is en niet een vooraf vastgestelde inhoudelijke ontwikkelingskoers, zijn de meeste succescriteria proceskenmerken. Het engagement van de verschillende actoren is de belangrijkste graadmeter voor succes. Het dient gerealiseerd te zijn voordat de landschapsdialoog start - vandaar de vaak lange informele voorbereidingstijd - en het dient tijdens de rit regelmatig te worden getoetst en expliciet te worden uitgesproken. Al eerder is gewezen op de noodzaak van het bin-

nenboord hebben en houden van alle KOMBi-partijen. Het engagement drukt zich zeker niet alleen uit in termen van tijd en geld. In onze ervaringen tot nog toe hebben we meer dan eens voorbeelden gezien van organisaties, die participeerden, slechts om op hun belang te letten. Een goede graadmeter voor het engagement is de mate van uitzaaiing van het gedachtegoed dat door de landschapsdialoog wordt opgebouwd in de organisaties waar de deelnemers vandaan komen. De communicatie met de eigen achterban heeft daarom gedurende het hele proces veel aandacht nodig. De landschapsdialoog is een transdisciplinair proces (Tress, Tress et al. 2003). Daarin delen verschillende actoren persoonsgebonden en wetenschappelijke kennis met elkaar en vermenigvuldigen deze. En deze kennis is niet mono- maar multi- en soms interdisciplinair. De transdisciplinariteit is een harde randvoorwaarde. Is ze afwezig dan verwordt de dialoog tot monoloog van wetenschappers. Ze wordt bevorderd door niet alleen met wetenschappelijke feiten en cijfers te opereren maar door de nadruk te leggen op subjectieve vormen van kennisoverdracht als verhalen, beelden, kortom door ook in het proces balans te zoeken tussen waarachtigheid, juistheid en waarheid.

Uit de landschapsdialoog ontstaat na verloop van tijd een Community of Practice, (Wenger and Snyder 2000; Kersten and Kranendonk 2002; Gordijn 2004) een netwerk van deelnemers, die met elkaar een sociale leeromgeving hebben opgebouwd en steeds beter leren leren. Een dergelijke lerende gemeenschap is in staat om autonoom en dynamisch te reageren op veranderingen, die zich in de wereld van betrokkenheid voordoen. Daarmee is in procestermen en in termen van ruimtelijke ontwikkelingspolitiek een belangrijk doel bereikt.